

Николай Бармак, София Джуринская

**ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР В СИСТЕМЕ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕННЯ
ПРАВОБЕРЕЖНИМИ УКРАЇНСКИМИ ЗЕМЛЯМИ (1825–1856)**

Рассмотрены правовая и организационная структуры деятельности генерал-губернаторов Российской империи в системе регионального управления на украинских землях в конце XVIII – первой половине XIX в. Установлено, что весомым шагом по инкорпорации правобережных украинских земель в состав Российской империи стала деятельность генерал-губернатора и его канцелярии.

Ключевые слова: генерал-губернатор, губерния, канцелярия, чиновник, управления, украинские земли.

Mykola Barmak, Sofia Dzhurynska

**THE GOVERNOR-GENERAL IN THE RIGHT BANK OF REGIONAL UKRAINIAN EARTH
(1825–1856)**

The question of the legal and organizational structure of the governors-general of the Russian Empire in the system of regional governance in Ukrainian lands late XVIII – the first half of the XIX century. Found that an important step in the incorporation of right-bank Ukrainian lands of the Russian Empire was the work of Governor-General and his office.

Key words: Governor-General, Province, office, officer, department, Ukrainian land.

УДК 94(477.4)

Богдан Луговий

**РЕГЛАМЕНТАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ У КИЄВО-ПОДІЛЬСЬКИХ
ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕННЯХ**

У статті висвітлюється релігійного життя військових поселень Київської та Подільської губерній, аналізується взаємозв'язок церковнослужителів із військовим керівництвом. Розкриваються особливості процесу поширення православ'я і русифікації на досліджуваній території.

Ключові слова: військові поселення, поселянин, церква, духовенство, іновірці.

Церква в Російській імперії завжди відігравала важливу роль. Винятком не стали і військові поселення. Із утворенням цього формування у Київській та Подільській губерніях військовий характер формування не виключав духовного життя поселян, а навпаки, релігія стала важливим чинником впливу керівництва на населення.

Релігійна проблематика у військових поселеннях не повністю вивчена на сьогоднішній час. Тому це обумовлює перспективу для майбутніх досліджень. Серед праць, які висвітлюють роль церкви у військових поселеннях Київської і Подільської губерній, можна відзначити спогади Павловича [6], який розповідає про важке становище досліджуваного інституту та роль духівництва. Значні відомості про долю храмів, які опинилися на території військових поселень, містить праця "Приходи та церкви Подільської єпархії" [7].

Певний масив документів знаходиться в архівах Києва, Черкас. Найбільш повне та упорядковане зібрання матеріалів знаходиться у фонді 445 "Управління Києво-Подільськими військовими поселеннями" Центрального державного історичного архіву України в м. Києві [10–11] та фонді 833 "Уманський уездний суд" Державного архіву Черкаської області [1]. Доповнюють архівні матеріали законодавчі акти, а саме "Повне зібрання законів Російської імперії" [4–5].

Об'єктом дослідження є релігійне життя у військових поселеннях Київської і Подільської губерній.

Предметом вивчення виступають релігійні процеси та роль духовенства у військових поселеннях.

Метою цього дослідження є аналіз регламентації релігійного життя у киево-подільських військових поселеннях.

Із переходом Правобережної України під владу Російської імперії гостро, постала проблема релігійного життя. На цій території значний вплив мала Римо- та Греко-католицька церква. Досить

гострим також було іудейське питання. Із заснуванням військових поселень у Київській і Подільській губерніях, російський царат на цих землях прагнув встановити монополію Православної церкви. Релігія потрапила під тотальний контроль Московського патріархату. Водночас це різко обмежило вплив католиків та уніатів, що сприяло наверненню військових поселенців у православ'я. Паралельно із цим, військове та духовне керівництво проводило процес русифікації.

У межах військових округів Київської і Подільської губерній проживали представники різних віросповідань: православні, римо-католики, іудеї та лютерани. Держава проводила цілеспрямовану політику суцільного переходу представників інших віросповідань у православ'я. Свідченням цього була боротьба проти розкольників. У випадку, коли хтось з представників цього віросповідання виявляв бажання перейти у православ'я, то про це зразу ж ставало відомо вищому керівництву [1, с. 1].

Особливо активно використовувалася російською владою, як засіб насильницької християнізації місцевих євреїв, рекрутчина. Необхідно зауважити, що військову службу вони несли далеко за межею осілості, позбавляючись таким чином можливості культурного, релігійного та міжособистісного спілкування з одновітцями та членами громад. 25-ти річна армійська муштра, насамперед, скеровувалася на масову русифікацію і зменшення питомої частки іудейського етносу в імперії [2, с. 261–263].

Під час формування керівного апарату військових поселень створено посаду благочинного. У його юрисдикцію входив розгляд справ, що стосувалися духовенства. У 1841 році, в процесі розширення штату штабів поселень, введено ще одну посаду благочинного. У відання одного входили отці 1-го (Уманського) і 2-го (Маньківського) округу Київської губернії, а другому підпорядковувалися священики 3-го (Ладизинського), 4-го (Меджибіжського), 5-го (Савранського) округів Подільської губернії. Щороку такому церковнослужителю виділялося 28 руб. 57 ½ коп. сріблом кожному на канцелярські витрати з церковних прибутків округів [5, с. 244].

Кількість священиків для одного округу залежала від населення та церков. При кожному окрузі був декан. Кожен декан і священик мали по два прислужники, які забезпечувалися провіантом із запасів округів, а грошова виплата виділялася з церковних прибутків по 3 руб. 45 коп. сріблом щороку. У випадку надання їм землі, провізію не видавали. Священики мали своїх візничих, для яких виділявся провіант із військово-поселенських запасів. Позиції Православної церкви значно зміцнилися зі встановленням сільському духовенству оплати праці, наданням землі та угідь [9, арк. 12]. Внаслідок цього православне духовенство не терпіло жодних утисків і принижень, а у деяких випадках священиків навіть було усунено від гласних слідств, які були раніше.

З 1 січня 1854 р. духовенству із капіталу військових поселень почали виплачувати заробітну плату. Витрати на оплату праці священика вносили у кошторис військового поселення з 1 січня поточного року. Окрім цього, духовенство наділялося землею, прибуток від якої зараховувався у заробітну плату. У зв'язку з цим скасовувалася видача провіанту духовенству на візничих [3, с. 177].

Упродовж існування військових поселень усі накази зачитувалися поселенцям у храмах після богослужіння. Визначальним був той факт, що при обряді хрещення дитині одягали хрестик з викарбуваним реєстраційним номером. Це свідчило про те, що дитина із народження ставала елементом військової системи (неважливим було ім'я дитини – найважливіше номер). При вступі дитини до школи, окрім запису імені, фіксувався порядковий номер із хрестика. У випадку відсутності цього номера, запрошували священика для здійснення обряду хрещення, тобто присвоєння номера.

Процес утворення нової сім'ї розпочинався із дозволу військового керівництва поселень, благословення батьків та обряду вінчання у церкві. У випадку, коли один із наречених був не православного віросповідання, він змушений був перейти у православ'я. Присутність священика була обов'язковою не тільки на релігійних, але й на обрядових та календарних святах. Священики використовували будь-які засоби для популяризації православної віри. Трави, освячені молитвами Православної церкви, вважалися кращим засобом від усіх хвороб. В округах військових поселень на священиків покладался обов'язок освіти поселенців, за що вони отримували плату. Основним предметом викладання був Закон Божий. Священики опікувалися також будинками для літніх людей.

Православна церква все більше ставала частиною бюрократичної державної машини. Наслідком цього було закриття католицьких костелів і василіанських монастирів. Прикладом може слугувати м. Умань, де було закрито католицький костел і василіанський монастир. Однак, в м. Умані продовжували діяти Свято-Миколаївський собор, Свято-Троїцька церква, церква при військовому шпиталі, що розміщувався у будівлі колишнього василіанського монастиря та дві дерев'яні церкви – Михайлівська на Звенигородському передмісті та Різдва Богородиці, перенесена разом із жителями с. Полянецьке до Умані (богослужіння у ній проводили священики зі Свято-

Троїцької церкви) [8, с. 343–344]. З 1838 р. католицьке духовенство, настільки впливове у попередні роки, стрімко втрачало свої позиції у регіоні.

Поселяни дбали про благоустрій існуючих та будівництво нових храмів. Процеси реконструкції та побудови нових храмів проходили у населених пунктах військових поселень. Так, у місті Гранові споруджено церкву святого Миколая. Стара дерев'яна церква була розібрана і продана, а нова будівля вже була кам'яною. Аналогічний процес стосувався церкви св. Успія у м. Ладижин, храму Різдва Богородиці у с. Четвертинівка, с. П'ятківка, містечка Івангород, церкви Покрови с. Бахматівці та ін. [7, с. 307, 331, 345, 531, 793].

У період існування військових поселень у Київській та Подільській губерніях проведено низку перебудов аварійних дерев'яних храмів. Такі перебудови проведено у с. Паланці, Сушківці та Псярівці [11, с. 1–2]. Окрім цього відбулися реконструкції церков: св. Трійці у с. Давидківці (збудовано заново купол та дзвіницю), Різдва Богородиці с. Моломолинці (прибудовано дзвіницю, придбано новий іконостас), св. Дмитра с. Пархомівці (піднято на новий фундамент, добудовано паламарню, ризницю та дзвіницю), св. Параскеви с. Пирогівці та св. Михайла с. Западинці (піднято на кам'яний фундамент, збудовано дерев'яну дзвіницю та кам'яну ризницю) та ін. [7, с. 536–537, 546–550].

Однак цей процес був доволі тривалим, оскільки потрібно було отримати низку дозволів різних інстанцій на проведення будівництва. Робота розпочиналася зі звернення громади з проханням до волосного начальника. Той, у свою чергу, звертався до начальника округу, який подавав рапорт до начальника 5-ти округів Київського та Подільського військових поселень. Остаточний дозвіл на будівництво затверджувався начальником округів військових поселень 4-ох останніх Новоросійських і 5-ти Київської і Подільської губерній. Через значну кількість рапортів від нижчих чинів до вищих цей процес щодо сіл Паланки, Сушківки та Псярівки тривав упродовж 23 квітня 1854 р. – 17 лютого 1855 р. [10, с. 3–33]. Також він ускладнювався й тим, що держава всіяко намагалася отримати від цього якнайбільший зиск. Тому селянам пропонували будувати кам'яні церкви замість дерев'яних, бо за добування каменю селяни сплачували б набагато більше коштів державі. У свою чергу, поселенці просили, щоб їм було дозволено будувати дерев'яні церкви замість кам'яних, бо камінь видобувався для будівництва доріг. 17 лютого 1855 р. селяни сіл Паланка, Сушківка, Псярівка отримали дозвіл на будівництво дерев'яних церков [10, с. 33].

Перебудова проводилася коштами селян, отриманими від продажу зерна. Не останню роль відігравали і пожертви військових поселенців на перебудову церков. Так, у селі Паланці від продажу зерна отримано 93 руб. 49 коп., а від пожертв – 200 руб.; в с. Сушківці від продажу зерна – 51 руб. 30 коп., від пожертв – 591 руб. 14,5 коп.; в с. Псярівці від продажу зерна грошей не було, а пожертв лише 3 руб. 72 коп. [10, с. 9]. Отже, селяни володіли певним грошовим капіталом, який залишався у них, з якого вони могли робити пожертви. Ведення церковних справ ускладнювалося через значну кількість чиновницького апарату.

За час існування військових поселень, через об'єднання населених пунктів та парафій, перестала існувати значна кількість храмів. Якщо у селі було дві церкви, то, зазвичай, одна з них не функціонувала. Свою діяльність припинила церква с. Струтів, храми Різдва Богородиці та св. Дмитра у с. Бандурове, церкву Воскресіння у с. Западинці та ін. [7, с. 346, 55].

Також були храми, які розбирали та продавали у інші місцевості. Цей процес відбувався у 40-х роках XIX ст. У цей час перестали існувати храми: св. Успія у місті Гранові, св. Миколая у с. Батог, св. Михайла с. Скибинці, св. Кузьми і Дем'яна у с. Слободі Четвертинівській, Різдва Богородиці у с. Давидківці та ін. [7, с. 307, 345–346, 338, 536–537].

Як свідчать спогади священика Павловича, церква перебувала у важкому становищі у роки ліквідаційного процесу. Контроль за її діяльністю безпосередньо здійснювався військовими начальниками. Під їх наглядом було не тільки забезпечення поселенських церков свічками, ціна яких тут була значно вищою від ринкової, але й весь церковний дохід. Церква мала право залишати у своїй скарбниці не більше 6 руб., але і ті на придбання свічок. Також 1 руб. щомісячно священик міг використати на купівлю борошна. Про усі витрати церковного доходу він змушений був письмово звітувати (у двох примірниках) начальнику округу. Половину зі свого прибутку священики віддавали на допомогу дітям-сиротам. Їх робота ще більш ускладнювалася після об'єднання парафій у військових поселеннях. Вони змушені були долати значні відстані за будь-якої погоди для того, щоб відправити службу, здійснити обряд хрещення, миропомазання, вінчання тощо. В останній період існування (1857–1866 рр.) військових поселень становище священиків не покращувалося [6, с. 169–172].

У випадку хвороби священика йому надавалось безкоштовне лікування у військовому шпиталі. Усім священнослужителям військових поселень, котрі не утримували на службі платні і добросовісно відслужили термін, встановлений для гвардійського та армійського духовенства, призначали пенсії, як для військових священиків. При виході на пенсію священик мав право також

отримати одноразову допомогу. Проте за час існування військових поселень було зафіксовано лише таких декілька випадків.

Отже, церква була важливою структурною ланкою у військово-поселенській системі. Вона займала одне з провідних місць у забезпеченні ефективної діяльності цієї структури та остаточної русифікації краю. Однак, на її утримання та розвиток значних коштів не виділяли. До того ж держава прагнула одержати якнайбільше грошових надходжень із церковних прибутків. Визначальним у створенні військових поселень був принцип самозабезпечення. Цей постулат був основним при формуванні та функціонуванні таких сфер поселенської діяльності, як освіта, охорона здоров'я та церковне життя.

Список використаних джерел

1. Держархів Черкаської обл., ф. 833, оп. 1, спр. 385, арк. 64.
2. Кундельський В. Єврейство в контексті міжнародних відносин на Поділлі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / В. Кундельський // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (22–23 листопада 2007 року). – Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2007. – Т. 1. – С. 258–264.
3. О духовенстве и церковном причте округов военного поселения кавалерии // ПСЗ РИ. II. – СПб., 1855. – Т. XXIX. – Отделение второе. – 1854. – № 27917. – С. 177–178.
4. О имени двух Благочинных в округах военного поселения Киевской и Подольской губерний // ПСЗ РИ. II. – СПб., 1842. – Т. XVI. – Отделение первое. – 1841. – № 14683. – С. 655.
5. О отпуске денег на канцелярские расходы благочинным церквям кавалерийских округов военного поселения // ПСЗ РИ. II. – СПб., 1843. – Т. XVII. – Отделение первое. – 1842. – № 15437. – С. 244.
6. Павлович. Из воспоминаний священника о жизни и службе в военном поселении / Павлович // Киевская старина. – 1884. – Т. 10. – С. 168–172.
7. Приходы и церкви Подольской епархии / [Состав. Е. Сецинский]. – Каменец-Подольский: Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, 1901. – Вып. IX. – 1232 с.
8. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / [Собрал Л. Похилевич]. – К.: Типография Киево-Печерской Лавры, 1864. – 764 с.
9. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 7354, 25 арк.
10. ЦДІАК України, ф. 445, оп. 1, спр. 198, арк. 1–40.
11. ЦДІАК України, ф. 445, оп. 1, спр. 191, арк. 126.

Богдан Луговой

РЕГЛАМЕНТАЦИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ ЖИЗНИ В КИЕВО-ПОДОЛЬСКИХ ВОЕННЫХ ПОСЕЛЕНИЯХ

В статье отображено религиозная жизнь военных поселений Киевской и Подольской губерний, анализируется связь церковнослужителей с военным руководством. Раскрываются особенности процесса расширения православия и русификации на изучаемой территории.

Ключевые слова: военные поселения, поселянин, церковь, духовенство, иноверцы.

Bogdan Lugovyi

REGULATION OF RELIGIOUS LIFE IN KYIV-PODILYA MILITARY SETTLEMENTS

The article deals with the overview of ecclesiastic life of military settlements in Kyiv and Podilya province, the relation of clergymen with the military leadership is analysed. The peculiarities of the process of the emission of Orthodoxy and russification on the territory under study are described.

Key words: military settlements, settler, church, clergy, heterodox.